

Németh Andor a költőről írott egyik tanulmányának, mely a Szép Szóban, 1938 elején jelent meg, e címet adta: "A semmi ágán".¹ S nem véletlen, hogy e kifejezés jelképeessé vált: a József Attila-i /költői/ életsorsot és egyfajta általános emberi léthelyzetet jelöl. Az utóbbi értelemben Bori Imre e képet az egzisztencialista életérzés és létélmény megformálásának látja.² Fodor András egyrészt megállapítja, hogy e szóösszetétel "...konkrétta személyesíti a magára maradt modern lélek egzisztenciális szorongásérzetét", másrészt utal arra is, hogy a kifejezés korábban már felbukkant a magyar költészetben: Csokonai Vitéz Mihály egyik versében.³ S hasonló jelentésben! A másik nagy magányos, Vitéz Mihály, így ír gyönyörű hasonlatában:

Látod-e, mely kicsiny itt a föld, félrésze vizekkel
Béfoglalva setét zöldes, félrésze világos,
S mint félérésű citrom hintálva tulajdon
Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán.

/Dr. Földiről egy töredék/.

Ugyanaz a bizonytalanság, lebegés, szorongató, félelmes kozmosz-vízió! József Attila szerette s jól ismerte Vitéz Mihály verseit, a Csokonai-kötet mindig ott volt gyakran változó könyvtárában. Tudjuk, mielőtt Szárszóra ment, megkérte Németh Andort, hogy vigyázzon a könyveire, s barátja megdöbbenve állapította meg, "...hogyan kedves magyar költői, a teljes Balassi, a teljes Csokonai hiányzanak".⁴ Így hát kedves költője verséből emelte volna a magáéba e kifejezést? Meglehet.

De e képzet véleményünk szerint más szellemi tájakról eredeztethető. A magyar költészetben évszázadok óta formálódó, visszavisszatérő kép a világ ágán ülő ember látomása. Legutóbb Szilágyi Domokos így fogalmazta meg: "...hittel / csücsültem én az ágon / s nem is sejtettem, hidd el, / / hogy magam alatt vágom; / mit ér, ha fölfele / száll, míg le én, világom?" S tán legkorábban az 1582-ben kiadott Bornemissza-énekeskönyvben /énekek három rendben/ fordul elő. Így kezdődik az ismeretlen szerző Az emberi életnek árnyék képpen való elmulásáról írott éneke:

Ó melly igen rövid volt lám ez világ,
szinte olyan az égen mint egy csillag,
kit be fedez éj után az napvilág.

Szorgalmasson az ember ez világon,
morhát keres, kincsen gyűt minden módon,
azt nem tudgya, hogy ugy ül mint egy ágon.

E bizarr, kristályos élességű kultői képet a nyelvben rejlő belső lehetőség, a rímjáték lehetősége indította el /mint ahogy Szilágyi Domokosnál is egymásra rimel ág és világ/: egyéni lelemény. Dávid 39. zsoltárának szabad, a fordított szövegtől messze lendülő parafrázisa. Figyeljük meg, mennyivel fakóbb a textushoz itt is hüen ragaszkodó Szenci Molnár Albert fordítása, kinek magyarításában az ember "Sokat gyűjt, és sok marhát rak össze, / Nem tudgya kié lesz végre"; s mennyivel expresszivebb a XVI. századi ismeretlen szerző egyéni variánsa! Döbbenetes kép,

a feloldhatatlan magány, az árvaság elemi erejű kifejeződése.

Mondottuk, hogy a XVI. századi ének költői képét a rimjáték hívta életre. E nyelvi játék az echós rimek leleményére emlékeztet, s ezt kiaknázandó költőink többnyire tiszta rimként használják. E játékos elem csorbitatlan megőrzésének egyedülálló példája az a XVII. századi katolikus ének a Cantus Catholici-ben, mely a rim játékát egy ujjal is fokozza: "Áldott akinek ágára / Függesztett világ árra" /Vexilla regis/. A tiszta rim gyakoriságának másik oka, hogy a világ - ág asszonánc-ellenes: legfőbb kevert rim alkotható belőle egymástól különböző morfémák segítségével. Mivel e játék az azonos hangzáson s eltérő jelenlétén alapul, rendkívül ritka egyetlen fonémának az a különbözősége a rimben, mely Weöres Sándor egyik korai versében olvasható:

Lehullott három falevél
észrevétlen az őszi ágról.

és jött a szél, a messzi szél,
egy messzi, másik. új világból.

/Ballada három falevélről/,

s Ady Endre rimét egyenesen merésznek kell neveznünk. A Vén diák üdvözlete e pár sora más szempontból is figyelemre méltó: a rim hapax legomenon, itt, egyetlen egyszer tűnik fel a költő életművében.

Ugy ér az ünnep: állasz lombtalanul.

Volt egy rózsa-ágad:

Letépte a sors, a cudar és görög.

Ugye hinni kell a mithosz-világnak?

A "világ ágán" víziójának későbbi előfordulásai is tanusítják, hogy elemei általában tiszta rímként csendülnek össze. E képzet alapja világ és ág egymáshoz hasonlítása, azon túl, hogy a rímelés is összekapcsolja azokat egy pillanatra az olvasó tudatában.

A fa, illetve az ág a legrégebbi időktől jelen van a költészetben mint a világ és az élet jelképe /világfa, életfa/. A világ az általunk vizsgált képzetkörön belül vagy ellenséges, az emberre támadó, mint Pápai Páriz Imre Halotti énekében:

Rajtam kapdosot mint az ág,

Második ellenségem,

Ez hitető gonosz világ,

vagy mulékony, ingatag, változó, bizonytalan, mint a kalandos életű eposziró Liszti László kötetzáró verse szinonimaként használt kifejezéseiben: "Ki vagyon világon, s e romlandó ágon /Aki téged fölmuljon?" / A nemes Magyarország cimeréhez /. Újabb alapvető vonás a magányosság, az árvaság, az idegenség és idegenbe vetettség érzékeltetése. Nem véletlen, hogy az ágon ülő árva madár képe igen gyakorivá épp a kuruc költészetben válik: a személyes sors tragédiájának kifejezőjévé az ismeretlen szerző Keserves bujdosásában:

én, valamig élek itt az világon,
 Ugy vagyok, mint árva madár az ágon;
 Elbujdosván messze, idegen országon
 Által kell mennem nyomorúságokon;

vagy nemzeti sorstragédia érzékeltetőjévé, például amikor az ismeretlen versszerző ekképp siratja Magyarországot: "Győzhetetlen valál az egész világon, / De most alig ülhetsz mint madár az ágon" / Buslakodó a magyarok szerencsétlenségéről, egyszerűs-mind catholica hitre buzdító/. S a képzet másik tartópillére - mint fenti idézeteinkből kiderül - ember és madár egymáshoz hasonlítása. A Bornemissza-énekeskönyv idézett strófája tulajdonképpen kettős hasonlatot tartalmaz: a világ hasonlónak válik az ághoz, az ember az ágon ülő madárhoz /ez utóbbi képet Dávid zsoltárainak több passzusa olthatta a régi magyar költészetbe/. A XVI. századi versszöveg nyelvi és képi erejét - mai szóhasználatával élve: sűrítettségét - részint az adja, hogy egyik hasonlata nincs kibontva: a világon mint ágon ülő ember / s nem madár! / képe ezért tűnik olyannyira merésznek és modernnek, amit csak felerősít a világ és az emberi lét bizonytalanságának, tűnékenységének, a megtámadottság, a tökéletes magány érzésének és érzékeltetésének hangulati felfokozottsága / gondoljunk a vers bevezető soraira!/.

Modernnek tűnik: s érthető, hogy e képzetet az árvasággal, szeretetelenséggel, egyedüllétrel és kitaszítottsággal, dehumanizált világgal és "világghiánnyal" küzdő XX. századi költő, József

Attila bontja ki több versében is a legteljesebben.

Először a rimre lel. Egy 1924-es versében /És keressük az igazságot/ soktagu bokorrim távoli elemeiként csendülnek össze a "világot" és /a rimsorozatba egy kis kényszerrel illeszkedő/ "ágot" szavak. Egyik töredékének viszonylagosan önálló, a szöveg többi részétől szünettel elválasztott két sorát:

Bimbózó és kinyílt világgal

mint kisgyerek virágos ággal,

már a rim /és természetesen a kép/ hívta életre. A hajdan oly gyakori hármas /világ - virág - ág/ bokorrimet két sor zárásában használva föl, többszörös játékot űz a költő: a "bimbózó" és "kinyílt" jelzők a virágot asszociálják, ám ehelyett a "világ" ugrik be; s a következő sorban az ág egyszerre kapcsolódik össze a "virágos" jelzővel és a "világgal" is. A világot és az ágot hasonlítja egymáshoz egyik kései versében is, a végső számvetések egyikében. "Ugy leszakadtam minden más világról, / ahogyan lehull a gyümölcs az ágról" - írja a költő /Le vagyok győzve.../.

Mint láttuk, a Bornemissza-énekeskönyvben lévő ének idézett sorainak alapját a világ és az ág egymáshoz hasonlítása, összekapcsolódása adta. Ez az alapja annak a képzetnek is, melyet József Attila egyik korai, 1925-ből való szabadversében villant föl: "Erősödik az ág alattam, erősödöm én is / a világban". S hogy a mű központi motívuma ez, azt az idézett sorokból kiemelt Erősödik verscím jelzi. A képzet a későbbiek során egyre

inkább a dehumanizálódás, az elidegenedés jelképévé válik. Az 1933-as Téli éjszaka metaforájának szövegkörnyezete a következőt mondja ki, megállapít: "mert annyi mosoly, ölelés fönnekad / a világ ág-bogán". Világmodell jelenik itt meg. A Föld képe, hol "Tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az üres levegőt". E sorokban "Mintha egy egész emberidegen világrend vázának végső, elvékonyult csucsa lennének ezek az ágak, amint már végérvényesebben elmultnak, elpusztultnak mutatják emberi életek korábbi világát" - írja Tamás Attila világkép-elemzésében⁵. Benne sűrűsödik mindaz: a hideg űr, a magányra ítéltség, az árvaság, idegenség, amit a képzet századok óta hordoz, formál magában. József Attila másutt az ég "jeges bogait" kapcsolja össze a csillagokkal - a háló, a szerkezet, a szerkesztett rend jegyében: "Kiterített fagyos hálóm, az ég ragyog, / jeges bogai szikrázón a csillagok." Ág-bog: kusza szövevény, élesség, szorongatottság, a Reménytelenül élethelyzete:

A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.

Valószínű, hogy az életművében már korábban érlelődő-formálódó "világ ágán" képzetet helyettesítette be József Attila e versében a "semmi ágán" metaforával. A semmi - bár jellegzetesen XX. századi életérzés kifejezője - itt nem az egzisztencialista gondolkodás szótárából kölcsönzött fogalom. Itt a világ minősült

át, lett önmaga tagadásává. Az emberidegen, lebomló, széthulló világon vacogó létet szemlélik József Attila szelíd csillagai.

¹/Németh Andor: A szélén behajtvá, Válogatott írások, Bp. 1973. 230./.

²/Bori Imre: Két költő, Novi Sad, 1967. 232./.

³/Fodor András: Szólj költemény, Bp. 1971. 137./.

⁴/Németh Andor: József Attila, Cserépfalvi, é.n. 208./.

⁵/Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Bp. 1964. 139./.